
DOKUMENTUM

EGY ÉLETRAJZ, AMELY TOBB ANNÁL (III.)

SAFFER PÁL

Könyvének abban a fejezetében, amely a győztes forradalom, a szovjet hatalom konszolidációjának korszakát és a polgárháború éveit írja le, Deutscher egészen kivételes bepillantást nyújt azoknak a folyamatoknak a kezdetébe, amelyek az új hatalom bürokratizálódását, tehát a továbbiakban a sztalinizmus kialakulását segítették elő.

Az októberi felkelés után, amely szelíd, vérontás nélküli esemény volt — írja Deutscher —, a polgárháború és a külső intervenció kegyetlen három esztendeje következett, és az új állam nem annyira a bolsevikiek hirdette eszmék, hanem inkább a polgárháború diktálta kegyetlen körülmények hatása alatt formálódott. Az események folytán a forradalmi pártnak, hogy a forradalom friss hajtását megóvja a megsemmisítéstől, egyes reményeiről és illúzióiról le kellett mondania.

A forradalmi párt győztesen kerül ki a polgárháborúból, büszkén és magabiztosan, de ugyanakkor kimerülten, és még kimerültebb maga a nép. A harcok nyomán a pusztulás és nyomor nagyobb, mint amilyen a forradalom előtt volt. 1920-ban Oroszországban az éhínség nagyobb volt mint 1917-ben, és az új hatalomnak a létfenntartás diktálta kíméletlen intézkedései múlhatatlanul reakciót váltanak ki.

„... Ekkor bekövetkezik a forradalom antiklimaxa. A vezérek képtelenek teljesíteni a korábban tett ígéreteiket. Ők megdöntötték a régi rendet, de egyszerűen képtelenek kielégíteni a nép mindennapi szükségleteit. A forradalom megteremtette egy magasabb típusú társadalomszervezés alapjait, megteremtette a közeli jövőben bekövetkező haladás előfeltételeit, és ezek a sikerek igazolják őt a jövőndő nemzedékek szemében. A forradalom gyümölcsei azonban lassan érnek, és a pillanatban, amelyről szó van, a forradalom utáni évek nyomora uralkodik. Az új állam ennek az árnyékában alakul ki, és a formák, amelyeket őlt, világosan mutatják a párt és a nép között keletkezett szakadékokot. Ez a legnagyobb és az igazi tragédia, amely a forradalmi pártot éni. Ha hú akarna maradni az ígéreteihez, ... akkor ebben a pillanatban legalábbis le kellene mondania a hatalomról. De egyetlen forradalmi kormány sem mondhat le és nem is szabad lemondania a polgárháborúban aratot győzelmé-

után, mert az egyetlen hatalomigénylők a szétvert ellenforradalmi erők maradványai, amelyek még mindig erősek és számosak. Ezért a lemondás az öngyilkossággal lenne egyenlő és a következménye természetesen a forradalom hatalmas vívmányainak a lerombolása lenne...

... mindezért (a pártnak) nincs más választása, mint hogy továbbra is azt tegye, amit kötelességének tart, nem sokat törődve a nép hangjával. Egy bizonyos idő múltán pedig nem tehet mást, mint hogy megzabolozza és elfojtsa ezt a hangot..."

Deutscher helyzetfestése, ami az oroszországi helyzetet illeti, háborzongatóan pontos, de az általánosítások, amelyeket ebből levon, bizonyos fokig mégis önkényesek. (Általánosításoknak nevezzük a megállapításait, mivel sehol nem határolja el magát, sehol nem említi, hogy azt, amit megállapít, csak az Októberi forradalom Oroszországra vonatkoztatja.)

A továbbiakban ugyanis elmondja még, hogy ez a folyamat magát a pártot is megosztja azokra, akik békülnek a bürokratizálódással és azokra, akik láznak ellene, de ennek csak egy eredményét látja: hogy idővel hullani kezdenek a forradalom tisztaságát visszakövetelő fejek. Annak elemzését, hogy miért veszítettek a forradalmárok a bürokráttal szemben, a súlyos oroszországi körülmények mellett a főszereplő egyének képességeire és tulajdonságaira alapozza, ami nem jelentéktelen ugyan, de nem is lehet döntő érv.

Igaz, azt is elmondja még, hogy ehhez a folyamathoz a francia forradalomnak csak hónapokra volt szüksége, az októberi forradalom után pedig már évtizedek kellettek hozzá, mintegy utalva ezzel a forradalom demokratizmusa megőrzésének a történelmi idő során és az emberi társadalom fejlődése folytán fokozódó esélyére, de ez minden — a bürokratizálódás szerinte elkerülhetetlen, mint valami sorstragédia.

A Sztalin-biográfia utolsó, kiegészített kiadása a hatvanas évek végén jelent meg, tehát akkor, amikor az antibürokratikus folyamatok a nemzetközi munkásmozgalomban és ennek keretében a jugoszláv öngazgatás elmélete és gyakorlata, már eléggé világosak voltak ahhoz, hogy egy ilyen veretű történetíró, mint Deutscher, meglássa bennük a demokratikus szocializmus távlatát, vagyis annak a bizonyítékát, hogy a szocialista forradalom bürokratikus deformációja nem szükségszerű és nem elkerülhetetlen.

De ha ettől el is tekintünk és maradunk csak a könyv anyagánál, vagyis az oroszországi eseményeknél, abból is világosan kitűnik, hogy a demokratikus alternatíva ott is jelen volt.

Itt megengedtünk magunknak még egy feltevést, adalékként a deutscheri töprengésekhez: lehet, hogy a bürokratizálódás kérdése részben generációs probléma is. Minden nemzedék eljut valameddig a maga harcaiban, de azután képtelen a saját eredményeihez forradalmain viszonyulni. Talán Lenin, ha életben marad, felismerte volna, hogy a továbbfejlődés, a forradalom folytatása ugyanolyan radikális beavatkozást követel, mint amilyenek az áprilisi tézisek voltak. Erre egy lenini méretű

géniusz képes is lett volna, de a középszerű utódok nem tudtak sem eszmei, sem erkölcsi, sem szervezeti tekintetben túllépni önmagukon.

Akárhogy is volt, de a szerző a kutatásnak ezt az útját nem járta végig. És ezt csak sajnálni lehet.

Egyébként Sztalin csillagának feltűnését is ugyanezekkel az okokkal magyarázza. Sztalin nemcsak ágense, de terméke is a bürokratizálódásnak. Miután elmeséli, hogy Kollontaj asszony, az új közjóléti népbiztos, miután hivatalnokai sztrájkba léptek és megtagadták az engedelmességet, a népbiztosságot ostromló, kékre fagyott nyomorékok és éhező gyerekek láttán, könnyekkel a szemében rendelte el az engedetlenek bebörtönzését, amíg át nem adják a pénztárkulcsokat, így folytatja:

„Habár Lenin ellene volt, a népbiztosok tanácsa egy rendeletével megszüntette a halálbüntetést. Kraszov kozák generálist, aki kozákjaival Pétervár ellen indult, hogy megdöntse a bolsevikokat és szétzavarja a szovjeteket a vörös gárda foglyul ejtette, de szabadon bocsátotta, amikor becsülettségét adta, hogy nem fog harcolni az új hatalom ellen. Ugyanez a Kraszov később Dél-Oroszországban a fehér hadsereg egyikének a parancsnoka lett. Egy bizonyos időnek kellett eltelnie, mire a forradalom, a polgárháború kegyetlen tapasztalatain okulva letörölte a könnyeit, megszűnt hinni az ellenségeinek és megtanult azzal a fanatikus elkötelezettséggel cselekedni, amely bizonyos új és ellenszenves vonásokat kölcsönzött ugyan neki, de ami megmentette és lehetővé tette számára, hogy túléljen és fennmaradjon. Nemsokára alkalmunk lesz látni az »acélembert«, Sztalint azok között, akik a forradalmat kigyógyították a szenzitív — vagy talán szentimentális? — idealizmusából...”

Miután leírja a párt jobbszárnyának nyomását (Rikov belügyi, Miljukin mezőgazdasági, Nogin ipar- és kereskedelemügyi népbiztosok, valamint Lunacsarszkij, az időközben köztársasági elnökké választott Kamenjev és Zinovjev) a mensevikkkel való kibékülés érdekében és az ezt követő lemondásorozatot a kormányban, Deutscher így folytatja:

„... Nehéz lenne felfogni, hogy miért volt Sztalinnak a szovjet kormányban kezdetől fogva kulcsszerepe, ha nem vennénk figyelembe, hogyan hatott Leninre a bolsevik vezetők többségének a »puhasága«. Ezeknek az embereknek az ingadozásai öt nyugtalansággal és félelemmel töltötték el. Világosan látta, hogy a kormánya szinte legyőzhetetlen... nehézségek előtt áll — az országban káosz, az ipar megbénult, küszöbön az ellenforradalom, nyakukon a háború súlyos öröksége... Ezért körülményzet, és kollégái között a kormányban és a Központi Bizottságban olyan embereket keresett, akikre támaszkodni lehet, embereket, akik majd a kormány és a párt szülárd magvát képezik, határozott és gyors cselekvésre képesek, amire a közeledő válságos pillanatokban igen nagy szükség lesz...”

(A szűkebb kabinetbe a három szociálforradalmár mellett három bolsevik került: Lenin, Trockij és Sztalin, a központi vezetőség végrehajtó bizottságában pedig Lenin mellett ott voltak Sztalin, Trockij és Szverdlov.)

„... Korábban láttuk, hogyan lett Sztalin a központi bizottság tagja Lenin akkoriban összejutkozásba került a legkiemelkedőbb munkatársával... a párt intellektuális vezetőit akkoriban az illegális mozgalom gyakorlati emberei váltották fel... többnyire bakui «komitetszikok» Valami ehhez hasonló történet most is. Sztalin előléptetésére a központi vezetőség számos tagjának disszidálása miatt került sor...”

A leírásokban, korábbi módszeréhez híven, Deutscher színes panorámáját adja a polgárháború eseményeinek, bár nem sok olyat mond, amit a Sztalin halála utáni történelmi publicisztika már el nem mondott volna. Különös figyelmet szentel azonban a Sztalin—Trockij ellentét kibontakozásának, amelynek első nagy megnyilatkozása épp a polgárháború idejére esik.

Amikor 1918-ban a fehérek elnyomulása folytán a szovjet uralom az egykori moszkvai nagyhercegség területére csökkent, a kormány tagjai a front legérzékenyebb pontjaira siettek. Sztalin Carinciban ment, hogy biztosítsa onnan a folyamatos búzaszállítmányokat az éhező főváros számára, mert Krasznozov kozákjai elvágták a caricin—moszkvai vasútvonalat.

A történet, ahogyan Sztalin rendet teremtett az ultrademokratizmus káoszába süllyedt Carinciban és biztosította az észak-kaukázusi búzaszállítmányokat, már ismert, és felesleges ismételni. De egy vonatkozása ennek az esetnek, amelyre Deutscher mutat rá, meglehetősen ismeretlen:

„... Caricin az új katonai politikával szembeni elkéseredett és épés ellenállás központja volt. Az ott állomásozó tizedik hadsereg parancsnoka Kliment Vorosilov volt, egykori munkás, Sztalin tíz év előtti kolégája a batumi pártbizottságban, és akkoriban a kőolajipari munkások szakszervezetének a vezetője. A háború idején Vorosilov alizist volt a cári hadseregben. A másik magas rangú parancsnok Carinciban Bugynij volt az egykori cári őrmester és legendás gerillavezér. A tizedik hadsereg politikai biztosa pedig Szerdzso Ordzsonikidze volt... Ez tulajdonképpen azt jelentette, mintha az egykori bakui pártbizottság majdnem teljes létszámában átköltözött volna egyenesen a tizedik hadsereg vezérkarába...”

... A caricini csoport nem engedelmeskedett Sztalinnek, a déli front parancsnokának, aki egykori cári katonatiszt volt. A déli front parancsnoksága szünet nélkül küldötte a főparancsnoksághoz a távirati jelentéseket Vorosilov engedelmességéről, a főparancsnokság ezeket Trockijhoz továbbította, ez pedig engedelmességre való felszólításokkal, parancsokkal és korholásokkal árasztotta el a caricini parancsnokságot.”

Bármennyire különösnek is tűnik, de Sztalin, aki a pártvezetőségben mindig a központi hatalom és a fegyelem híve volt, most az ellenzék mellé állt. Miután az eredetileg „civil” feladatként elképzelt búzaszállítás a helyzet folytán részben katonai feladattá is vált, Sztalin sürgönyeiben katonai felhatalmazásokat is követelt, és itt találjuk első nyomát a Trockijjal szembeni nyílt ellenségeskedésnek.

„... Ha a mi hadi szakértőink (szuszterek!) nem aludtak volna és nem ültek volna ölbe tett kézzel, nem vágták volna el a vonalat. És ha ismét visszaállítjuk, akkor az nem a katonai szakértők jóvoltából, hanem azok ellenére fog megtörténni...”

Természetesen Trockij sem maradt adós. Amikor a fehérgárdisták felett aratott első győzelem rövid életűnek mutatkozott és a fehérek ismét körülzárták Caricint (a második, végleges felszabadítás, a körülzártak és a külső erők, a déli front csapatainak közös műve volt, ami később végtelen vitákat váltott ki az érdemek körül), Trockij így táviratozott Leninnek:

„Határozottan követelem, hogy Sztalint azonnal hívják vissza... Annak ellenére, hogy ott bőszesen van erők, több is, mint kellene, a helyzet a caricini fronton egyre rosszabbodik. Vorosilov vezényelhet egy ezredet, de egy 50 000 főnyi hadsereget képtelen vezetni...”

Lenin, akinek mindkettőjükre szüksége volt, igyekezett enyhíteni az ellentéteket. Sztalinnak nem mutatta Trockij, Trockijnak pedig Sztalin táviratait. És amikor végül is kénytelen volt visszahívni Sztalint Caricinból, Szerverdlov köztársasági elnök ment el érte külön páncélvonattal, és Moszkvában díszes fogadtatást rendeztek neki.

A két rivális közötti ellentét kirobbanásának leírása mellett, Deutscher a caricini eset kapcsán két mellékes vonatkozásra is felhívja a figyelmet. Az egyik, hogy Vorosilov és Bugyonnij képességeinek a megféléésében Trockijnak volt igaza:

„... Trockij rossz véleményét a jövőndő honvédelmi mépbiztos és főparancsnok képességeiről az elkövetkező évek során osztotta úgyszólván minden szovjet tábornok. Ennek a véleménynek a helytállósága bebizonyosodott 1941-ben, amikor a Németország elleni háborúban Vorosilov is, Bugyonnij is teljesen kudarcot vallottak...”

A második dolog pedig, hogy szerinte a Sztalingrádi csata geneziséét 1918-ban kell keresni:

„... Körülbelül öt évvel a caricini csata után Caricin nevét Sztalin gradra változtatták. 1942-ben, amikor Sztalin elhatározta, hogy a második világháború döntő ütközetét épp Sztalingrád előterében és annak utcáin vívja meg, erre nemcsak a stratégiai helyzet realitása késztette Olyasvalami is ösztönözte erre, amit »caricini rögeszmének« is nevezhetnénk: az első háborús legendáját védte a történelem előtt, miközben ez a második legenda közelebb állt a valósághoz...”

A továbbiakban Deutscher a polgárháború záróakkordjait festi és a lengyel—oros háborút, majd a polgárháborút követő gazdasági káoszról való kiútkeresést, a NEP korszakát. Ezeknek mindegyikét ellentétek és véleményharcok kísérték a legfelsőbb hadvezetésben, a kormányban és magában a pártban is, miközben, amint mondja, hol az egyik vezető mutatkozott éleslátónak, hol a másik, és ugyanúgy követte el, felváltva. durva hibákat is. A végső kép, amit a szerző a téma szempontjából, tehát Sztalin karrierje és Trockijhoz való viszonya szempontjából fest, a következő:

„Az egész polgárháború idején és még utána is, egészen 1952-ig Torockij a Vörös Hadsereg élón maradt, és a győzelem atyjásként ünnepeleék. Annak ellenére, hogy megkapta a legmagasabb kitüntetéset, Sztalin a polgárháború befejezése után semmivel sem volt népszerűbb, mint annak kezdetén. A polgárháború számos történetében és a résztvevők visszaemlékezéseiben Sztalin nevét alig említik...”

Van azonban ebben a fejezetben egy rész, amely messze meghaladja a Sztalin–Troickij rivalitás leírását, és amelyben már a világtörténelmi jelentőségű dráma veti előre árnyékát. Miután leírja, hogy milyen rossz, unalmas szónok volt Sztalin, Deutscher a különböző ellenőrző útjairól küldött jelentéseit elemzi, és megállapítja, hogy ezek tömörek, éleslátásról tanúskodnak. Ezekben a jelentésekben Sztalin, a nagy adminisztrátor szólal meg, és mindegyik jelentés végén ott egy parányi fullánk Troickij ellen. És még valami lényeges:

„... Sztalin számtalan technikai és politikai javaslata, amelyekben reformot követelt, abban a követelésben kulminált, hogy alakítsanak egy külön népbizottságot, amelynek feladata lesz ellenőrizni az államigazgatás valamennyi ágazatát. A javaslatot hamarosan el is fogadták, és az új népbiztosi hivatal vezetésével Sztalint bízták meg...”

„... amikor kinevezték a munkás-paraszt ellenőrzés élére, egy kiemelkedő párttag kifogásolta, hogy Sztalin kezében ennyi fontos megbízatást gyűlt össze. Lenin így válaszolt: »nekünk olyan ember kell, akéhez bármely nemzetbeli hozzáfordulhat... de hol találunk ilyet? Meggyőződéssem, hogy még Preobrazsenszkij elvtárs se tudna nekünk Sztalinon kívül ilyet mutatni. Ez pedig, amint mondtam, érvényes a munkás-paraszt inspektorátusra is. Nagy munka az. Csak nagy tekintélyű ember tud vele megbirkózni...«”

(Magyarázatként: Sztalin ekkor már a központi pártvezetőségben betöltött funkciói mellett a nemzetiségi népbizottság vezetője is volt.)

A folyamat tehát, amelynek során Sztalin egyre nagyobb hatalomra tett szert, még Lenin életében elkezdődött, bár Lenin tekintélyének árnyékában még nem voltak felmérhetők vésszes következményei. Azt azonban, hogy ez a folyamat már Lenin életében megállíthatatlan volt és nemcsak Sztalin hatalomvágyából fakadt, Deutscher egy, ha nem is egészen reális, de jócskán a dolgok velejébe látó és ihletett elmefuttatásban mutatja be.

Elmondja, hogy a kronstadti tengerészek lázadása után, amelynek leverésében a tizedik kongresszus delegátusai is részt vettek, minden vita és ellenállás nélkül bevezették a hadikommunizmus gyakorlata után engedélyt jelentő új lenini gazdaságpolitikát, a NEP-et. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdasági liberalizációval párhuzamosan a párt tizedik kongresszusa a politikai életben fokozta a diktatúrát: miután a polgárháború vége felé betiltották az ellenzéki pártok, mensevkek és szociálforradalmárok működését, a tizedik kongresszus most a párton belül is megtiltott minden ellenzéki csoportosulást. Deutscher ezután így folytatja:

„... A polgárháború vége felé a bolsevizmus összeütközésbe került azokkal az osztályokkal, amelyek támogatták. A munkások és parasztok elégedetlensége nyílt kifejezést nyert a mensevikek, szociálforradalmárok és anarchisták felszólalásaiban, akiknek a bolsevikok ellen irányuló bírálatai most ugyanolyan meggyőződések és hatások voltak, mint amennyire valószínűleg és hatástalanok voltak az 1917-től 1919-ig terjedő időszakban. Ha a szovjet demokrácia működhetett volna... bizonyos, hogy a szovjetek leváltották volna a bolsevikokat és azokat a pártokat segítették volna hatalomra, amelyeket előbb elvetettek. A bolsevikok azonban szilárdan elhatározták, hogy ezt megakadályozzák. Véleményük szerint a forradalom csak az ő uralmuk alatt volt biztonságban, és meg kell jegyezni, hogy minden tapasztalatuk ezt a meggyőződésüket igazolta. A forradalom ugyanis a mensevikek és szociálforradalmárok kétkedése, ingadozása és obstrukciója ellenére győzött. Bizonyos volt, hogy a mérsékelt szocialistáknak nem lett volna merszük belevágni a polgárháborúba és nem lett volna erejük és bátorságuk kitarítani a végsőig. A bolsevikok véleménye szerint a mensevikek visszavérése a hatalomra csakhamar a felhőgyújtás visszavéréssel és a régi rezsim restaurációjával végződött volna.

A fáradtság és kimerültség miatt a tömegek ugyan hajlamosak most a mensevikeket és anarchistákat támogatni, de meg lehet-e engedni a tömegeknek, hogy veszélybe sodornák a forradalom valamennyi vívmányát? Vissza lehet-e adni a szovjeteknek az akciószabadságukat, ha tudjuk, hogy azt saját maguk megsemmisítésére fogják felhasználni? — Világos, hogy a legtöbb bolsevik vezető ilyesmire hallani sem akart...

... A feladat, amit a bolsevizmus magára vállalt, alig különbözött azonban a kör megyszögésítésére irányuló próbálkozásoktól. Ha meg akarta menteni és meg akarta óvni a forradalom vívmányait, a párt kénytelen volt elfojtani az ország politikai életének spontán ritmusát, de ezzel együtt a saját testét és szellemét is csonkította. Ettől kezdve a tagság nem mert többé olyan véleményeket hangoztatni, amelyeket valaki esetleg »osztályidegen nyomásokat« tükröző véleménynek nyilváníthatott. Csak a párt legfelsőbb vezetősége dönthette el, hogy melyik álláspont bolsevik és proletár s melyik nem az. Az eszmei kérdések egyszerűen titokzatosan megfoghatatlanok lettek, a politbüro pedig a forradalmi bölcsesség egyetlen kincsesládájává változott. A legtöbb pártvezető kezdte veszíteni kapcsolatát hívei érzelmeivel és gondolkodásával, mert az eszmék áramlása csak egy irányba folyt — a politbüroből lefelé. A párt fokozatosan bürokratikus gépezetté változott. Igaz, hogy a forradalomért való aggodás kényszerítette a bolsevik pártot, hogy elinduljon a tizedik kongresszus választotta úton, de ugyanúgy igaz az is, hogy ezen az úton járva, egyre jobban távolodott eredeti, valamikori lényegétől. Hogy megmentsse a forradalmat, a párt megszűnt a független, kritikai szellemű és bátor forradalmárok szabad társulása lenni. A párt többsége alávetette magát a hatalmas pártgépezetnek, mert más kiutat nem látott. Azok, akik ennek a gépezetnek a billentyűit mozgatták, akik a legszorosabb kapcsolatban álltak vele, azok az emberek, akiknek neveltetésük és temperamentumuk szerint leginkább megfelelt az új bürokrata szemlélet, önműködően az új korszak vezérei lettek. Az adminisztrátor kezd-

te kiszorítani a forradalmárt (és végül teljesen kitúrta), a bürokrata és az »aparatszik« félrelökte az idealistát. És senkinek úgy nem kedvezett az új helyzet, senki úgy nem támogatta az új irányzatot, mint éppen Sztalin, a »komitetszik« és »aparatszik« par excellence!”

Hogy ez a folyamat így kezdődött, ahogyan Deutscher leírja, az nem vitás. De ismételten meg kell jegyezni, hogy az az állítása, miszerint nem is történhetett volna másképp — még akkor is, ha figyelembe vesszük a polgárháború utáni Oroszország szörnyű nyomorát és elmaradottságát —, megkérdőjelezhető. Hiszen maga a polgárháború a legnagyobb bizonyítéka a forradalmi távlattól ihletett ember mérhetetlen erejének . . .

(Folytatjuk)

Schäffer Judit (Magyarország): Vörösmarty, Csongor és Tünde